

Falne kamerater

Av Reidar Mosland

Den 1.mai 1947 ble det avduket en minneplate på veggen til Arbeiderforeningens hus i Kristiansand.

Platen var utformet av den grimstadvødte billedhuggeren Ingemund Berulvson, som også hadde laget flere andre minnesmerker og statuer i byen. Da bygget ble revet rundt 70 år senere, ble platen flyttet over til det nye bygget som ble reist på tomten på hjørnet av Dronningensgate og Festningsgaten.

På minneplaten står navnene til tolv kamerater som falt i frihetskampen under den andre verdenskrigen fra 1940-45.

Randulf Fjermeros, Ragnar Fredriksen, Odd Fredriksen, Karl Hansen, Thoralf Hultmann, Erling Knutsen, Karl Larsen, Johan Thomassen, Håkon Zahl, Jens Zahl, Johan Øydegard og B. Flood-Engelbreten.

Under navnerekken står Nordahl Griegs ord:

"De beste blir myrdet i fengslet, sopt vekk av kuler og sjø. De beste blir aldri vår fremtid, de beste har nok med å dø."

Det var også sjøen som tok med seg fem av disse. For byens første ordfører fra Det norske Arbeiderparti faktor Johan Øydegard, malermester Thoralf Hultmann, fabrikkarbeider Randulf Fjermeros, fabrikkarbeider Håkon Zahl og arbeider Jens Zahl omkom alle da troppetransportskipet **"Westfalen"**, på vei fra Oslo til Tyskland, gikk tett ved et minefelt, eksploderte og sank i grov sjø og full storm utenfor svenskekysten om ettermiddagen den 8. september 1944. Enten traff skipet på en mine, eller så ble det torpedert. Eksplosjonen traff uansett akter. Mannskapet om bord på den svenske jageren "Karlskrona" kom til, og de forteller at baugen reiste seg og det tyske skipet gikk ned med akterenden først.

"Westfalen" av Bremen var et ombygd handelsfartøy som nå var utstyrt som forsyningsskip og depot for tyske fly. Det gikk fra Amerikalinjens kai i Oslo 6. september, men måtte gjøre vendereis to ganger, og lå stille utenfor Horten til det begynte å gå sydover igjen 7. september.

Nede i det halvmørke lasterommet var det ingen benker eller bord å sitte på. På gulvet var det spredt ut stinkende treull, og lufta var tett av støv. Der satt 50 norske fanger stuert sammen. Halvparten av dem var tatt for ulovlig avisproduksjon under aksjonen som fikk navnet "Pressekrakket". De fleste var arrestert i januar og februar 1944, blant andre de fem fra arbeiderbevegelsen i Kristiansand som var med på å sørge for at "Fri Fagbevegelse" kom ut der. Bare fem av de norske fangene om bord overlevde forliset. I tillegg til kristiansanderne som er nevnt på minneplaten omkom også deres bysbarn Egil Sande Andersen og Thor Wahlen i denne skipskatastrofen.

JOHAN KRISTIAN ØYDEGARD var med sine 56 år den eldste og mest erfarne av kameratene fra Kristiansand som var stuert sammen nede i "Westfalen". Øydegard var født på Vanse på Lista, og arbeidet som typograf i Drammen, Skien og Tønsberg før han kom til Kristiansand og avisen Sørlandet. Han hadde allerede sittet i bystyret i Tønsberg for Arbeiderpartiet da han ble valgt inn i bystyret i Kristiansand i perioden fra 1923 til 1925. Og i 1928 ble han altså partiets første ordfører i byen. I tillegg til det illegale avisarbeidet under krigen holdt han blant annet flyktninger i dekning, og hjalp dem å rømme videre. Han ble arrestert 7. januar 1944.

THORALF HULTMANN ble arrestert 27. januar 1944. Malermester Hultmanns endelikt har en spesiell historie som har blitt fortalt ofte i byens arbeiderbevegelse i årene etter. For Hultmann var en av dem som man i utgangspunktet ikke fant ved forliset på svenskekysten. Men etter en tid ble han funnet i sjøen så langt unna som i Søgne – faktisk like ved sin egen hytte, dit han altså drev. Hultmann var 34 år da han døde. Også han hadde vært aktiv i arbeidet med å hjelpe flyktninger. Karl Rosenløv forteller i ettertid at Hultmann malte bilen sin som en tysk bil og satte på den tyske nummerskilt når han kjørte vekk flyktninger.

RANDULF FJERMEROS var 35 år gammel da han døde. Han ble som Øydegard arrestert 7. januar i 1944 og sendt til politistasjonen i Møllergata 19 i Oslo en knapp måned senere. Nikkelraffineringsarbeideren Fjermeros var svært aktiv både i parti- og fagbevegelse før og under krigen, og ble i 1941 gjenvalgt til hovedstyret i Norsk Kjemisk Industriarbeiderforbund.

HÅKON ANKER ZAHL var den eldste av de to omkomne Zahl-brødrene. En 34 år gammel tobarnsfar som var aktiv i ungdomslag og fagbevegelse i mange år før krigen. Sammen med sin kone Helga stilte han leiligheten sin til disposisjon som sentral for hjemmefronten under krigen, men Gestapo innhentet ham da motstandsfolkets avisproduksjon ble rullet opp over hele landet.

Det stoppet også hans ni år yngre bror **JENS ZAHL**. Også han skolert og aktiv i fagforenings- og partiarbeid, og den yngste av kristiansanderne som forsvant med "Westfalen". Han hadde begynt i arbeiderbevegelsens ungdomsarbeid som 14-åring. Da krigen brøt ut var han 20 år, og han ble raskt med i motstandsarbeidet. Han giftet seg i 1942 og fikk to barn før han døde 25 år gammel. I minneordene i "Sørlandet" etter krigen, skriver signaturen "Ego":

"Siste gang jeg talte med Jens var i kretsfengselet. Jeg stod nede i 1. etasje, han stod på galleriet. Han ropte ned en siste orientering hva saka gjaldt. Så smilte han så blidt, men samtidig så sårt og sa: Du kommer nok ut igjen. Det slo meg som et lyn, det er seg selv han snakker om, stemmen hadde en klang som tydet på at han ikke trodde han selv hadde så mange sjanser. Og det gikk som han sa og tenkte, dessverre."

RAGNAR FREDRIKSEN ble skutt 19 år gammel i Trandumskogen 28. juni i 1943. Han var mangeårig tillitsvalgt i arbeiderbevegelsens ungdomsarbeid før krigen. Da han ble arrestert og sendt til Grini i begynnelsen av oktober 1942 arbeidet han som kontorist hos en skipsmegler. I november ble han overført til Akershus sammen med den ett år eldre kameraten, kommunisten og fiskeriarbeideren Erling Karlsen – begge med dødsdom.

I boka "Slik dør menn" gir fengselspresten Dagfinn Hauge en sterk og inngående beskrivelse bygget på sine egne dagboknotater om de to guttenes liv og tanker mens de satt på Akershus til de ble henrettet. Om deres bakgrunn skriver Hauge:

"Det var en eiendommelig sak de var blandet inn i. Noen tyske soldater fra luftvåpenet og marinen var sammen med noen norske gutter gått i en hemmelig organisasjon. Ragnar og Erling hadde visstnok vervet medlemmer, den ene blant norske, den andre blant tyske. Ut fra tysk syn var det selvsagt en alvorlig affære, men de fleste norske var så blottende unge at dommerne fant det urimelig å behandle saken med vanlig strenghet. Derfor skulle også benådningen denne gangen være en opplagt sak."

Slik gikk de likevel ikke. Fordi det var mennskaper fra det tyske militæret med i saken, ble den behandlet i tre instanser. Hvorav to satt i Tyskland. Det tok et halvt år før avgjørelsen kom. De to unge kristiansanderne ble skutt og lagt i en grav i Trandumskogen – i hver sin kiste, side mot side.

ODD WINTER FREDRIKSEN var nesten 35 år gammel da han døde så sent i krigen som 9. februar 1945. Han var kontorist og ble tatt 20. august 1942 under et illegalt møte. Han ble registrert av tyskerne som kommunist og fraktet til Grini 3. oktober, før han 15. februar 1943 ble sendt videre til Sachsenhausen. Derfra ble han sendt videre til flere Nacht und Nebelleirer ; Natzweiler, Dachau og Mauthausen – før han døde i Gusen et par måneder før krigen var slutt.

KARL OSCAR WILHELM HANSEN døde 46 år gammel i konsentrasjonsleir. Han var bygningsarbeider, født i Hole på Ringerike, men kom til Kristiansand i 1935. Der ble han formann for Kristiansand Bygningsarbeiderforening, og senere viseformann da foreningens ledelse ble avsatt i juni 1942. De siste to-tre årene var han medlem av Kommunistpartiet, og det var for illegalt politisk arbeide han ble arrestert 25. august 1942. Han ble først sendt til Grini, derfra videre til Sachsenhausen, før han altså døde i Natzweiler 26. januar 1944. I denne leiren døde også noen uker senere hans fagforeningskollega i Kristiansand Bygningsarbeiderforening, 26 år gamle Kaare Fjermeros. Han var en av sju menn fra Høvåg som aldri kom hjem fra Natzweiler etter å ha blitt tatt i samme razzia.

KARL MANFRED MOSBY LARSEN var 27 år gammel og bryggearbeider. Han var født i Tvedestrand og døde helt mot slutten av krigen, den 4. mars i Mauthausen. Han var aktiv i Arbeidernes Idretts- og Ungdomsfylking, og ble tatt 4. november 1942 mistenkt for illegal virksomhet. Deretter ble han sendt via Grini til Tyskland der han døde av dysenteri.

ERLING KNUTSEN ble 29 år før han døde i Sachsenhausen. Han var sekretær i Jern og Metallforbundet, og ble arrestert 22. august 1942 sammen med forbundsstyret. Knutsen var aktivt med i illegalt partiarbeid med kommunistene i "Lumber-gruppa". Han ble først plassert på Statsarkivet i Kristiansand, men så sendt til Grini og videre til Sachsenhausen i midten av februar 1943. Der fikk han lungebetennelse og døde en måned senere.

JOHAN BERNHARD THOMASSEN opplevde freden, men døde 21 år gammel av sykdommen han fikk i fangeleiren. Han var en god venn av Ragnar Fredriksen, med i det samme ungdomsarbeidet, og siden sammen med ham i illegalt arbeid. Han ble tatt 29. august 1942 og dømt til seks års fengsel samme året. Han ble først sendt til Grini, så til Akershus og siden til Tyskland. Med dysenteri og i svært dårlig tilstand ble han funnet

på et lasarett av en norsk hjelpeekspedisjon. De brakte ham til Åbenrå i Danmark, der danskene ga ham pleie. Men han var svært svekket og døde 11. september i 1945.

Skjebnen til **AKSEL BOTOLF FLOOD-ENGBRETSSEN** knytter det seg usikkerhet til. Han var blant andre sammen med Johan Øydegard om å stifte Norsk Folkehjelp i Kristiansand i november 1939 – et av folkehjelpens eldste lag. Flood-Engbretsen hadde en rekke tillitsverv og viktige posisjoner i arbeiderbevegelsen. Han var blant annet med i aksjonsutvalget under «Jernstreiken» i 1923-24. Han var redaktør for ungdomsbevegelsens "Den Røde Ungdom", og senere i tre år redaktør for Arbeiderpartiets avis "Nordlands Fremtid" i Bodø, mens han var fylkesformann for partiet der. Flood-Engbretsen var den første fast ansatte og lønnede sekretæren i Samorganisasjonen i Kristiansand da han ble arrestert av Gestapo 22. januar 1944, mistenkt for illegal virksomhet. Han satt på Grini fra 4. april til 10. august, før han ble sendt til Tyskland. Senere ble han videresendt til Lodz i Polen, før han ble russisk krigsfange og deretter forsvant sporløst.

Opplysninger hentet fra boka "Arbeideren i sentrum" (2004)